

Max. D. Loomis

ΘΕΜΑΤΑ

Δικαιοσύνη και Δικτατορία της 21.4.1967 Οι δίκες των δικαστών στο Συμβούλιο της Επικρατείας

Γεωργίου Σταυρόπουλου
Επιτίμου Αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας,
Προέδρου της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Η πολυτάραχη νεότερη ελληνική ιστορία δεν μπορούσε να μην έχει τις αντανάκλασες της, διαχρονικά, στη λειτουργία της Δικαιοσύνης. Ο συνήθως μη ομαλός πολιτικός βίος της Χώρας επέδρασε μοιραία και στην πιο ευαίσθητη από τις τρεις εξουσίες, τη δικαστική εξουσία. Τις συνέπειες υπέστησαν όχι μόνο οι δικαστές, ως πρόσωπα, οι οποίοι αποτέλεσαν εύκολα θύματα των κομματικών συγκρούσεων, αλλά και η ίδια η ιδέα της Δικαιοσύνης, η οποία τραυματίστηκε σοβαρά από τις κομματικές αντιπαράθεσεις, τις σκοταρικές συγκρούσεις, τους εθνικούς διχασμούς. Οι εκάστοτε ασκούντες την κυβερνητική εξουσία δύσκολα ανέχονται, παρά τις διακηρύξεις τους, μια πλήρως ανεξάρτητη δικαστική λειτουργία, ακόμα και σε περιόδους ομαλής λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στις περιόδους εμφυλίου πολέμου, αλλά και για χρόνια μετά τη λήξη τους, ο εθνικός διχασμός επέφερε δυσμενέστερες συνέπειες στη λειτουργία της Δικαιοσύνης.

Ο τελευταίος εθνικός διχασμός και ο αιματηρότατος εμφύλιος πόλεμος, που τον συνόδευσαν σημάδεψαν την ελληνική ιστορία για δεκαετίες. Παρά την σχετική πολιτική σταθερότητα, που επικράτησε μετά την έναρξη ισχύος του Συντάγματος του 1952, η εμφυλιοπολεμική νομοθεσία εξακολούθησε σε μεγάλη έκταση να ισχύει¹. Έτσι, ό-

1. Βλ. το από 31.12.1951 Ψήφισμα της Βουλής των Ελλήνων «περί ψηφίσεως του υπό της Επιτροπής του ΕΗ' /1949 Ψηφίσματος της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής συνταχθέντος νέου Συντάγματος» (ΦΕΚ 1/1952) και ιδίως το Προοίμιο και το Άρθρο Δεύτερο του Ψηφίσματος αυτού και κυρίως το από 16 Απριλίου 1952 Ψήφισμα της ίδιας Βουλής «περί της ισχύος του από 14 Οκτωβρίου 1944 και εφεξής Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμάτων» (ΦΕΚ 120/1952). Με το άρθρο 3 του τελευταίου αυτού Ψηφίσματος της Βουλής ορίστηκε ότι: «1. Διατάξεις των από της 14ης Οκτωβρίου 1944 και εφεξής εκδοθεισών Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμά-

των το στρατιωτικό κίνημα της 21.4.1967 επικράτησε, οι διακηρύξεις του για προστασία της «εθνικοφροσύνης» είχαν κάποιο θεσμικό σημείο αναφοράς, παρά το γεγονός ότι το δημοκρατικό πολιτεύμα καταλύθηκε βίαια και αντισυνταγματικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι διώξεις των δικαστών, που ακολούθησαν, επειδή δεν ήσαν αρεστοί στη στρατιωτική αυτή δικτατορία, στηρίχθηκαν συχνά στα πορίσματα του ελέγχου της «εθνικόφρονος» ιδεολογίας τους.

Είναι εξαιρετικά θλιβερό, αλλά πρέπει, αναγκαία, να υπογραμμισθεί, το γεγονός ότι ο πρώτος ασκήσας καθήκοντα πρωθυπουργού της δικτατορικής κυβέρνησης ήταν ο τότε υπηρετών εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, ενώ υπουργικούς θώκους κατέλαβαν τρεις Αρειοπαγίτες, ένας Αντεισαγγελέας του Αρείου Πάγου και ο Γενικός Επιτροπος της Φορολογικής Δικαιοσύνης². Το γεγονός αυτό οδήγησε ορισμένους να χαρακτηρίσουν περιπαιχτικά τη δικτατορία της 21ης Απριλι-

των, αντίθετοι προς το Σύνταγμα, ων η ισχύς δεν έληξε ή δεν κατηργήθησαν, εξακολουθούν να ισχύουν και μετά την αναθέωρσιν του Συντάγματος, θεωρούμενοι ως κατά παρέκκλισιν εξ αυτού ισχύουσαι, μέχρι καταργήσεως αυτών. 2. Άπασαι αι διατάξεις των Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμάτων των εκδοθέντων από 14ης Οκτωβρίου 1944 και εφεξής, περιλαμβανομένων και των περί ων η προηγούμενη παράγραφος διατάξεων, δύνανται να καταργηθούν και τροποποιηθούν εφεξής δια Νόμου. ... 3 ...» (!) Βλ., για την περαιτέρω εξέλιξη, άρθρο 111 § 4 του Συντάγματος του 1975 και το ν. 233/1975 «περί εκκαθαρίσεως Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμάτων περί ων η § 1 του άρθρου 3 του Ψηφίσματος της 16/29 Απριλίου 1952 και περί παραγραφής ε-κλογικών πινών αδικημάτων» (ΦΕΚ 282/1975). Πολύ ενδιαφέρουσα η σχετική 1683/2009 (Γ' Τμήμα) απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας σχετικά και με το κύρος της Συμφωνίας της Βάρκιζας.

2. Επρόκειτο για τους Λ. Ροζάκη, Κ. Καλαμποκιά, Ν. Οικονομόπουλο, Π. Τσαρούχη και Ι. Τσαντήλα.

ου 1967 ως «δικτατορία του Αρείου Πάγου», σε αντιπαράθεση με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936, που είχε μείνει στην ιστορία ως «δικτατορία του πάγου», λόγω των απαράδεκτων μεθόδων ανάκρισης, που η τελευταία χρησιμοποίησε κατά των αντιπάλων της. Βεβαίως, ο Άρειος Πάγος, ως θεσμός, δεν άσκησε ποτέ, ευθέως, την κυβερνητική εξουσία, η συμμετοχή όμως ορισμένων μελών του στην πρώτη κυβέρνηση του καθεστώτος της 21.4.1967 συνέβαλε, δυστυχώς, στην ηθική της νομιμοποίηση στην συνείδηση του πλέον συντηρητικού τμήματος της κοινής γνώμης. Πρόθυμα συνεργάστηκαν με τη δικτατορία της 21.4.1967 και άλλοι δικαστές, εν ενεργεία και συνταξιούχοι, πέραν εκείνων, που διατέλεσαν υπουργοί στην πρώτη δικτατορική Κυβέρνηση, στην οποία τυπικά προϊστάτο ο Κωνσταντίνος Κόλλιας. Στην εικοσαμελή Επιτροπή σύνταξης του νέου «Συντάγματος», λ.χ., μετείχαν, μεταξύ άλλων, επίτιμοι πρόεδροι του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και επίτιμος εισαγγελέας του Αρείου Πάγου³, ενώ σε νομοπαρασκευαστικές και άλλες επιτροπές της δικτατορίας μετείχαν και άλλοι δικαστές.

Την ίδια εποχή, με τη Θ' Συντακτική Πράξη του 1967 (ΦΕΚ 125/22.7.1967), στην οποία προβλεπόταν το απαράδεκτο της προσβολής των διοικητικών πράξεων, που θα εκδίδονταν σε εκτέλεση αυτής, ενώπιον της Δικαιοσύνης, ενεργοποιήθηκαν και πάλι οι δηλώσεις νομιμοφροσύνης, που έπρεπε να υποβάλουν όλοι οι εν ενεργεία δικαστές, αλλά και τα συμβούλια νομιμοφροσύνης, με απόφαση των οποίων μπορούσαν να απολυθούν οι δικαστικοί λειτουργοί, που θα θεωρούνταν αντίθετοι στη δικτατορία, «αναστελλομένων δια την περίπτωσην τούτην των περι ισοβιότητας και μονιμότητας σχετικών διατάξεων του Συντάγματος»⁴. Δεν ήταν λίγοι οι δικαστές, που α-

πολύθηκαν με αποφάσεις των εν λόγω συμβουλίων νομιμοφροσύνης, μεταξύ των οποίων, από τα πολιτικά δικαστήρια, ο Πρωτοδικής Αντ. Μιχαλακίας και ο Πάρεδρος Πρωτοδικών Αθ. Μιχαλακίας και, από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ο Πάρεδρος Σπ. Πλασκασοβίτης (Πλασκοβίτης) και οι Εισηγητές Γ. Κουβελάκης και Γ. Κοσμάς⁵. Την ίδια κατεύθυνση της απομάκρυνσης από το σώμα, των αντίθετων στη δικτατορία, δικαστών στόχευε και ο α.ν. 195/1967 «περί εθελουσίας εξόδου δικαστικών λειτουργών» (ΦΕΚ 208/24.11.1967), χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Η Γ' Συντακτική Πράξη του 1967, που ακολούθησε (ΦΕΚ 129/ 31.8.1967) ανέστειλε για ορισμένο χρόνο (4 μήνες αρχικά, που έγιναν αργότερα 6 μήνες), την ισοβιότητα των μελών του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Η απειλή για απολύσεις των μελών των Ανώτατων αυτών Δικαστηρίων υπήρξε άμεση, λειτουργώντας εκφοβιστικά, πλην η προθεσμία, περιέργως, παρήλθε άπρακτη χωρίς να πραγματοποιηθούν απολύσεις. Η πρόβλεψη απολύσεων δικαστών της Πολιτικής Δικαιοσύνης (αναστολή ισοβιότητας και μονιμότητας) περιλήφθηκε αργότερα στην ΚΔ' Συντακτική Πράξη του 1968 (ΦΕΚ 118/28.5.1968).

Ο ίδιος ο τίτλος της ΚΔ' Συντακτικής Πράξης ήταν προκλητικός: «Περί εξουγιάσεως της Τακτικής Δικαιοσύνης», ως εάν η Πολιτική Δικαιοσύνη νοσούσε, η εσωτερική οργάνωση αυτοκάθαρσης της αδυνατούσε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα και ήταν αναγκαία η έκδοση συντακτικής πράξης, που θα ανέθετε σε τρίτο, και μάλιστα σε δικτατορική κυβέρνηση, την εξουγίασή της! Προκλήθηκε από αυτήν τριήμερη «αναστολή» της ισοβιότητας και της μονιμότητας «των εν άρθρω 88 του ισχύοντος Συντάγματος διαλαμβανομένων λειτουργών της Τακτικής Δικαιοσύνης», οι οποίοι θα μπορούσαν να απολυθούν «μετ' απόφασιν του Υπουργικού Συμβουλίου κατόπιν ερεύνης των περι τούτων στοιχείων, δια Βασιλικού Διατάγματος εκδομένου προτάσει αυτού. Κατά των βάσει της παρούσης εκδιδόμενων πράξεων απολύσεως δεν χω-

3. Επρόκειτο για τους Κ. Καυκά, Χ. Μητρέλια και Δ. Κιουσόπουλο.

4. Είχε προηγηθεί η έκδοση του αντισυνταγματικού β.δ. 280/1967, με το οποίο κηρύχθηκε η χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (ΦΕΚ 58/21.4.1967), το οποίο κυρώθηκε με τη Β' Συντακτική Πράξη του 1967 (ΦΕΚ 66/6.5.1967) και, βέβαια, της Α' Συντακτικής Πράξης του 1967 (ΦΕΚ 66/6.5.1967), με την οποία ορίστηκε ότι στο εξής τη (συντακτική) εξουσία θα ασκεί το Υπουργικό Συμβούλιο και την νομοθετική ο Βασιλιάς και η Κυβέρνηση!

5. Βλ. για τα γεγονότα, που σημάδεψαν τη Δικαιοσύνη κατά την περίοδο του δικτατορικού καθεστώτος στις 21.4.1967, κυρίως Μ. Πικραμένου, Η δικαστική ανεξαρτησία στη δίνη των πολιτικών κρίσεων, 2002, σ. 113-196.

ρεί προσφυγή ή αίτησις ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, ουδ' αγωγή επί αποζημιώσεως ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων!» Οι λόγοι απόλυσεως ήσαν υπόκριτικοί. Μεταξύ άλλων υποτίθεται ότι θα ελεγχόταν η «έλλειψη ηθικού κύρους» και η «συμπεριφορά (η) μη δυνάμενη να θεωρηθεί ως συμβιβασομένη προς τα καθήκοντα και την αξιοπρέπειαν του λειτουργήματός» τους.

Προβλεπόταν ρητά και λόγος απόλυσης, που αποκάλυπτε τις πραγματικές προθέσεις των δικτατόρων, ήτοι απόλυση των δικαστικών λειτουργών «εάν δεν εμφορούνται υπό υγιών κοινωνικών αρχών», δηλαδή εάν ιδεολογικά δεν ήταν «εθνικόφρονες» ή ορθότερα, εάν δεν συμφωνούσαν με τις αντιλήψεις του δικτατορικού καθεστώτος. Με βάση τη Συντακτική αυτή Πράξη εξεδόθη το β.δ. την 29.5.1968 (ΦΕΚ 196 την 28.5.1968), με το οποίο, μετά την 94/1968 απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, στο οποίο εισηγήθηκε ο Υπουργός Δικαιοσύνης (πρώην αρεοπαγίτης) Κ. Καλαρποκιάς, απολύθηκαν τριάντα δικαστικοί λειτουργοί από την Πολιτική Δικαιοσύνη απ' όλους σχεδόν τους βαθμούς. Συγκεκριμένα, απολύθηκαν ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου Στ. Μαυρομιχάλης, οι Αρεοπαγίτες Κ. Αναγνωστόπουλος, Χρ. Αποστολόπουλος, Δ. Μαργέλλος, Κ. Παπαϊωάννου, Αντ. Φλώρος, ο Αντεισαγγελέας του Αρείου Πάγου Α. Τούσης, οι Πρόεδροι Εφετών Ι. Ανδρουτσόπουλος και Κ. Χριστοδουλιάς, ο Εισαγγελέας Εφετών Α. Γκαζέτας, ο Αντεισαγγελέας Εφετών Π. Δελαπόρτας, οι Εφέτες Θ. Θεοδοσόπουλος και Α. Κατσιάρας, οι Πρόεδροι Πρωτοδικών Γ. Κώνστας και Α. Πρόκος, οι Εισαγγελίες Πρωτοδικών Δ. Βουρνάς, Γ. Ξενάκης, Δ. Παπαντωνίου, Α. Τρίπας, Αλ. Φλώρος και Μιχ. Συμπεθέρου, οι Πρωτοδικές Α. Ατματζίδης, Γ. Βελής, Χρ. Σαρτζετάκης, Ι. Τσιρίκος, Ν. Χατζάκης, Β. Κιλάνος, Β. Αποσκίτης και Σπ. Λυμυόρης, καθώς και ο Αντεισαγγελέας Πρωτοδικών Ι. Τούμπανος. Απομακρύνθηκαν, έτσι, πολλοί από τους διαπρεπέστερους Έλληνες δικαστές και εισαγγελείς, με αιτιολογίες συνήθως εξαιρετικά αόριστες, που περιείχαν, πολλές φορές, προσβλητικότητας για την προσωπικότητά τους χαρακτηρισμούς. Ήσαν οι περιεχόμενες αιτιολογίες στο πιο πάνω Β.Δ. της 29.5.1968 σε τέτοιο βαθμό ανεπαρκείς, που εύκολα θα οδηγούσαν, για το λόγο αυτό, στην ακύρωση των αντίστοιχων απολύσεων, εάν επιτρεπόταν ο

χωρίς περιορισμούς δικαστικός έλεγχός τους. Πρέπει να επισημανθεί ότι η ΚΔ' Συντακτική Πράξη δημοσιεύθηκε στις 28.5.1968 και το β.δ. με τις απολύσεις των δικαστών και των εισαγγελέων την επομένη ημέρα, στις 29.5.1968. Είναι λοιπόν φανερό ότι όλα είχαν προαποφασισθεί, πιθανώς από πολύ καιρό, η δε συλλογή των όποιων πληροφοριών για τους προς απόλυση δικαστές και εισαγγελείς έγινε πιθανότατα με την συμβολή και ορισμένων συναδέλφων τους, πολλοί από τους οποίους προσδοκούσαν υπηρεσιακά οφέλη από την απομάκρυνση των πρώτων από την Υπηρεσία (!). Πέραν τούτου, το κλίμα του εμφυλίου πολέμου, παρά την τοπική λήξη της μείζονος εκείνης εσωτερικής πολιτικής αλλά και στρατιωτικής σύγκρουσης, ήταν σε μεγάλη έκταση ακόμα ενεργό. Αξίζει, ακόμη, να επισημανθεί ότι η εκδικητική στάση του δικτατορικού καθεστώτος έναντι συγκεκριμένων δικαστών οφειλόταν συχνά σε ειδικότερους λόγους. Είναι σαφές π.χ. ότι ενόχλησε πολύ κάποιους το γεγονός ότι ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου Στυλ. Μαυρομιχάλης, ως Πρόεδρος Υπηρεσιακής Κυβέρνησης, το έτος 1963, εξασφάλισε τη διενέργεια άμωγων γενικών εκλογών, που οδήγησαν σε κυβερνητική αλλαγή, ότι ο Πρωτοδικής Χρ. Σαρτζετάκης, ως ανακριτής στην υπόθεση της δολοφονίας του Βουλευτή Γρ. Λαμπράκη, δεν υπέκυψε στις συνεχείς παρεμβάσεις στο έργο του από τον τότε Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κ. Κόλλια, πρώτον, όπως σημειώθηκε, Πρωθυπουργό της δικτατορίας της 21.4.1967 και ότι οι Αρεοπαγίτες Αντ. Φλώρος και Δ. Μαργέλλος, ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Γ. Κώνστας και οι Εισαγγελίες Πρωτοδικών Γ. Ξενάκης και Αλ. Φλώρος «συνείργησαν εις την δημιουργίαν συνδικαλιστικού εν τω Δικαστικώ Σώματι Κινήματος». Όπως αναγράφεται στην πράξη απόλυσής τους από τη δικτατορία, αρκετοί από τους απολυθέντες είχαν κληθεί προηγουμένως από το καθεστώς να παραιτηθούν χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Η ύστατη από δικαστές της Πολιτικής Δικαιοσύνης, το έτος 1958, σωματείου με τίτλο «Ένωσις Ελλήνων Δικαστών και Εισαγγελέων» φαίνεται ότι τάραξε, για τα καλά, τα νερά στο χώρο των κατά βάση συντηρητικών Ελλήνων δικαστικών λειτουργών. Η πρώτη εκείνη δικαστική ένωση, υπό την προεδρία του Αρεοπαγίτη Αντ. Φλώρου, ανέπτυξε δραστηριότητα που, όπως μπορεί να υποθέσει κανείς, ενόχλησε όχι μόνο τους κυβερ-

νώντας, αλλά και την εν γένει ιεραρχία των Ελλήνων δικαστικών λειτουργών, παρά τις γενικότερες συντηρητικές αντιλήψεις του εν λόγω πρώτου Προέδρου της. Ο Αντ. Φλώρος, που χρησιμοποιούσε μαχητική συνδικαλιστική φρασεολογία, πρωτόγνωρη για την εποχή του, είχε τιμωρηθεί, παλαιότερα, από το αρμόδιο πειθαρχικό Συμβούλιο για το λόγο αυτό, το δε Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε, στη συνέχεια, τη σχετική αίτηση ακυρώσεως αυτού (ΣτΕ 1966/1962). Ήταν φυσικό και κάποια μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας να ενοχλήθηκαν από τη συνδικαλιστική του δράση, πολύ περισσότερο, που μεταξύ των θεμάτων, που αυτός έθετε ήταν η κατάργηση του τότε ισχύοντος γενικού προβαδίσματος των συμβούλων της Επικρατείας έναντι των Αρεοπαγιδών.

Μέσα στο κλίμα αυτό, με την 503/1969 απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας απορρίφθηκε αίτηση ακυρώσεως του Αντ. Φλώρου κατά των διοικητικών πράξεων περί απολύσεώς του από το δικτατορικό καθεστώς. Βεβαίως, όπως ήδη σημειώθηκε, η ΚΔ' Συντακτική Πράξη του 1968 περιείχε ρήτρα περί απαραδέκτου προσβολής ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας των κατ' εφαρμογήν αυτής εκδιδόμενων πράξεων, πλην, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΣτΕ, θα μπορούσαν να είναι παραδεκτοί, παρά ταύτα, λόγοι ακυρώσεως αμφισβητούντες την νομιμότητα των πράξεων αυτών, στην περίπτωση, που δεν τηρούνταν οι διαγραφόμενοι από την οικεία Συντακτική Πράξη όροι ή τα τασόμενα όρια αρμοδιοτήτων και χρονικών περιορισμών. Προβλήθηκε, έτσι, από τον εν λόγω αιτούντα ότι αποτελούσε παράβαση όρου της ίδιας της ΚΔ' Συντακτικής Πράξης η μη προηγούμενη κλήση του προς ακρόαση πριν την απόλυσή του. Το Δικαστήριο του απάντησε: α) ότι η απόλυσή του δεν έφερε χαρακτήρα πειθαρχικής ποινής, αλλά δυσμενούς διοικητικού μέτρου και β) ότι ένας τέτοιος όρος δεν εξυπακούετο «διότι η αυτόθι τριήμερος μόνον διάρκεια της αναστολής της δικαστικής ισοβιότητας είναι περιορισμένη χρονικώς επί τοσοούτον, ώστε ν' αποκλείεται η εντός της βραχυτατης ταύτης προθεσμίας ακρόασις».

Αλλά και διοικητικό μέτρο αν ήθελε να θεωρηθεί η απόλυση ενός δικαστικού λειτουργού, ως δυσμενέστατη πράξη παράκαμψης της συνταγμα-

τικής αρχής της ισοβιότητας των δικαστών, δεν προϋπέθετε, αυτονόητα, την προηγούμενη ακρόαση εκείνου τον οποίο αυτή αφορά; Και γιατί η σύντομη προθεσμία θα απέκλειε την τήρηση μιας τόσο ουσιώδους γενικής αρχής του δικαίου; Ως παρηγοριά, μόνο, μπορεί να θεωρηθεί η διατύπωση στη δικαστική απόφαση της φράσης ότι η συντακτική εξουσία είχε ασκήσει μια Κυβέρνηση, που προήλθε «εκ της συντελεσθείσης την 21^η Απριλίου 1967 υπό εξωσυνταγματικής συνθήκας πολιτικής μεταβολής». Είναι, δε, απορίας άξιο γιατί, από τις πολλές ασκηθείσες αιτήσεις ακυρώσεως από τους απολυθέντες δικαστικούς λειτουργούς, δικάσθηκε, αρχικά, μόνο μια, εκείνη του Αντώνιου Φλώρου, μετά από επίμονο δικό του αίτημα, στις 28.2 και 1.3.1969 και δημοσιεύθηκε η αντίστοιχη 503/1969 απόφαση του ΣτΕ στις 12.3.1969, ενώ όλες οι υπόλοιπες αιτήσεις ακυρώσεως δικάσθηκαν τον Ιούνιο του ίδιου έτους και είχαν, τελικά, διαφορετική κατάληξη. Η 503/1969 απόφαση του ΣτΕ δεν ήταν ομόφωνη. Πολλές υπήρξαν οι διατυπωθείσες σε ιδιαίτερο πρακτικό μειοψηφίες⁶.

Αξίζει να αναφερθούν, από αυτές, η μειοψηφία των Συμβούλων Γ. Μαραγκόπουλου, Ο. Κυριακού και Α. Σταυρόπουλου, οι οποίοι υποστήριξαν ότι το «Σύνταγμα» του 1968 (που εν τω μεταξύ είχε αρχίσει να ισχύει εν μέρει) υπερίσχυε της ΚΔ' Συντακτικής Πράξης, η μειοψηφία του Συμβούλου Δ. Τοιμαράτου, που πρόβαλε το *absurdum* της στέρσης δικαστικής προστασίας των θιγομένων δικαστών, η μειοψηφία των Συμβούλων Γ. Σπορόπουλου και Ο. Κυριακού, με την οποία αναδεικνυόταν το γεγονός ότι δεν έγινε σε βάθος έρευνα όσων σε βάρος απολυόμενων καταλογίζονταν. Μειοψηφήσαν ακόμα ο Πρόεδρος Μ. Στασινόπουλος και ο Σύμβουλος Α. Παπαλάμπρου, με διαφορετικές σκέψεις, που οδηγούσαν όμως σε παράκαμψη του απαραδέκτου. Μόνον ο Σύμβουλος Γ. Αγγελίδης υποστήριξε, μειοψηφώντας και αυτός, ότι θα έπρεπε να προηγηθεί ακρόαση των απολυόμενων δικαστών, προσθέτο-

6. Για τις μειοψηφίες σ' αυτήν την απόφαση, καθώς και εκείνες των αποφάσεων 1811 έως 1831/1969 του Συμβουλίου της Επικρατείας βλ. Θ. Ντάλλη, Οι απολύσεις των δικαστικών λειτουργών από την δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 και οι δίκες στο Συμβούλιο της Επικρατείας το 1969. Οι δικαστικές αποφάσεις και μειοψηφίες, ΕΛΛΔνη 3 (59) 2018. 942-960.

ντας ότι το προβλεπόμενο βραχύ χρονικό διάστημα δεν εμπόδιζε κάτι τέτοιο.

Η συνέχεια υπήρξε απροσδόκητη. Ορισμένοι από τους νεότερους δικαστικούς λειτουργούς, που απολύθηκαν, καθώς δεν εδικαιούντο συνταξιοδοτικών παροχών, ζήτησαν να επαναδιορισθούν ως δικηγόροι. Η Διοίκηση τούς το αρνήθηκε σιωπηρά. Την σχετική παράλειψη του Υπουργού Δικαιοσύνης προσέβαλαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο δίκασε, στις 22.5.1969, την αίτηση ακυρώσεως ενός εξ αυτών, του Αθανάσιου Τρίπα. Με την 1450/1969 απόφασή του, που δημοσιεύθηκε την επομένη, στις 23.5.1969, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε, ομόφωνα, ότι η σιωπηρή άρνηση της Διοίκησης να διορίσει τον αιτούντα δικηγόρο ήταν παράνομη και, συνακόλουθα, ο αιτών έπρεπε να διορισθεί εκ νέου ως δικηγόρος. Θα εκωλύετο, δέχθηκε η απόφαση αυτή, ο επαναδιορισμός του μόνον εάν είχε προηγηθεί απόλυση του από την Υπηρεσία λόγω πειθαρχικού παραπτώματος, ενώ η απόλυση του αιτούντος, συντελεσθείσα, βάσει της ΚΔ' Συντακτικής Πράξης του 1968, αποτελούσε διοικητικό μέτρο και όχι πειθαρχική ποινή, σύμφωνα με τα όσα κρίθηκαν με την ως άνω 503/1969 απόφαση του ΣτΕ. Όπως, δε, περαιτέρω σημειώνεται στην 1450/1969 απόφαση του ΣτΕ, στο δυσμενές μέτρο της απολύσεως δικαστικών λειτουργών, με βάση την ΚΔ' Συντακτική Πράξη του 1968, δεν μπορεί να προστεθεί, ερμηνευτικά, και άλλο δυσμενές μέτρο, όπως είναι το κάλυμα διορισμού σε θέση δικηγόρου των ούτως ή άλλως απολυθέντων, εφόσον η εν λόγω Συντακτική Πράξη δεν πρόβλεπε ρητά κάτι τέτοιο.

Η δικτατορία, άγνωστο γιατί, ταραχθηκε ιδιαίτερα με την προοπτική να επαναδιορισθούν κάποιοι απολυθέντες δικαστικοί λειτουργοί, ως δικηγόροι, παρά το έντονο βιοποριστικό πρόβλημα, που αυτοί αντιμετώπιζαν. Έσπευσε έτσι και μέσα σε λίγες μέρες εξέδωσε το ν.δ. 192/1969 (που δημοσιεύθηκε στις 29.5.1969), με το οποίο εκδηλώθηκε νέα νομοθετική βούληση, που αναγνώριζε στις προηγηθείσες απολύσεις των δικαστών και εισαγγελέων, αναδρομικά, πειθαρχική χροιά, έτσι ώστε αυτοί να μην μπορούσαν πλέον να διορισθούν δικηγόροι. Η απόφαση αυτή υπήρξε καθοριστική για όσα ακολούθησαν.

Οι αιτήσεις ακυρώσεως των λοιπών απολυθέντων δικαστικών λειτουργών, που προσέφυγαν στο ΣτΕ, πλην του Αντ. Φλώρου, συζητήθηκαν,

και αυτές, στην ιστορική παλαιά αίθουσα του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο δεύτερο όροφο των Παλαιών Ανακτόρων, στον οποίο είχε τότε την έδρα του το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, στις 14, 16 και 17 Ιουνίου 1969. Ως δικηγόροι των αιτούντων παρέστησαν οι δικηγόροι Θεοφ. Ζούκας, Γ.Β. Μαγκάκης, Ν. Παπαπολίτης και Εωαγ. Γιαννόπουλος. Δόθηκε ο λόγος και στους ίδιους τους απολυθέντες δικαστές για να διατυπώσουν τις απόψεις τους. Προηγουμένως, έλαβαν το λόγο οι Εισηγητές - Σύμβουλοι της Επικρατείας, που εισηγήθηκαν, όλοι, την απόρριψη των αιτήσεων, σύμφωνα με τα κριθέντα στην απόφαση του Αρεοπαγίτη Αντ. Φλώρου (ΣτΕ 503/1969). Οι διασκέψεις άρχισαν στις 20 Ιουνίου και συνεχίστηκαν την επομένη 21 Ιουνίου 1969. Κάποια στιγμή, ενώ η διάσκεψη είχε προς στιγμήν διακοπεί, ο Γραμματέας του ΣτΕ ενημέρωσε ότι ο Αντιπρόεδρος της δικτατορικής Κυβέρνησης Σ. Παττακός ζήτησε να τον επισκεφθούν στο γραφείο του (στο ισόγειο των Παλαιών Ανακτόρων) οι Σύμβουλοι Γ. Μαραγκόπουλος και Γ. Αγγελίδης, καθώς είχε, προφανώς, ιδιαίτερη πληροφόρηση για τις απόψεις, που οι συγκεκριμένοι δικαστές διατύπωναν κατά τη διάσκεψη. Όλα πλέον τα ενδεχόμενα ήταν ανοιχτά. Θα μπορούσαν οι εν λόγω Σύμβουλοι να συλληφθούν, να εκτοπισθούν ή και να βασανισθούν. Το δικτατορικό καθεστώς χρησιμοποίησε, ευρέως, τέτοιες μεθόδους, έχοντας αναστείλει την ισχύ κάθε σχετικής προστατευτικής διάταξης. Ευτυχώς, μόνον απειλήθηκαν. Επέστρεψαν, ενημέρωσαν τους συναδέλφους τους, οι διασκέψεις ολοκληρώθηκαν και στις 24.6.1969 δημοσιεύθηκαν οι αποφάσεις του ΣτΕ 1811-1831/1969, με τις οποίες έγιναν δεκτές όλες οι αιτήσεις ακυρώσεως και ακυρώθηκαν οι πράξεις απολύσεως των δικαστικών λειτουργών, που είχαν προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Με τις αποφάσεις αυτές διαμορφώθηκε μια νέα νομολογία, με την οποία γίνονταν δεκτά, επί λέξει, τα ακόλουθα: «Το δικαίωμα ακροάσεως παντός κρινόμενου προσώπου αποτελεί γενικότεραν και θεμελιώδη αρχήν του δικαίου, διασφαλίζουσαν το στοιχειώδες δικαίωμα υπερασπίσεως, και εφαρμοστέαν κατ' αρχήν, εν πάση ευνομούμενη Πολιτεία. Λαμβανομένης υπ' όψιν της τοιαύτης γενικής εφαρμογής του κανόνος τούτου, δεν δύναται να συναχθή αποκλεισμός της εφαρμογής αυτού εκ της σιωπής της ΚΔ' Συντ. Πράξεως περί του θέματος

της ακρόασης. Τουναντίον, σταθμιζομένου του άκρως επαχθούς χαρακτήρος τού εν τη Συντ. Πράξει ΚΔ' προβλεπομένου μέτρου της απολύσεως ισοβίων δικαστικών λειτουργών και δη δια τους εν αυτή προβλεπόμενους σοβαρούς λόγους απολύσεως, ως και της εν τη αυτή Συντ. Πράξει ΚΔ' ενυπαρχούσης ρητής αξιώσεως όπως ενεργηθή, προ της απολύσεως, έρευνα των στοιχείων των αναφερομένων εις τους κρινόμενους δικαστικούς λειτουργούς, συνάγεται κατά την κρίσιν του δικαστηρίου τούτου, ότι εν τη Συντ. Πράξει ΚΔ' ενυπάρχει επιταγή όπως το δικαίωμα παντός κρινόμενου τύχη και απλής έστω ακρόασης πριν ή αποφασισθή η απόλυσις του, παραμείνη σεβαστόν και απαραβίαστον, τούτο δε ίδια μετά το νεώτερον ν.δ. 192, δημοσιευθέν τη 29 Μαΐου 1969, δια του οποίου, θεσπισθέντος εν όψει άλλων συννεπειών της κατ' εφαρμογήν της ΚΔ' Συντ. Πράξεως απολύσεως, εκδηλούνται νέα νομοθετικά βούλησις αναγνωρίζουσα εις την απόλυσιν ταύτην πειθαρχικήν χροιάν, ης ένεκα κατ' εξοχήν επιβάλλεται η ακρόασις. Ούτως η επιταγή της προηγούμενης ακρόασεως ενυπάρχει εν αυτή τη Συντ. Πράξει ΚΔ', ως ίδια αυτής επιταγή, και δη είτε αυτοτελώς, είτε ως τμήμα της εν τη ίδια Συντ. Πράξει ΚΔ' προβλεπομένης ερεύνης των περί των κρινόμενων δικαστικών λειτουργών υπαρχόντων στοιχείων. Η τοιαύτη όμως επιταγή της Συντ. Πράξεως ΚΔ' στοιχεί προς γενικόν κανόνα τεθέντα ολίγον προ της ΚΔ', δια της Συντ. Πράξεως ΚΑ', ή τις παρεχώρησε το δικαίωμα ακρόασεως εις πάντας τους εν αυτή αναφερομένους δημοσίους υπαλλήλους, απολυθέντας δυνάμει Συντ. Πράξεων, εις ους παραχωρεί το δικαίωμα τούτο επί τω ρητώς εν τη ΚΑ' αναγραφομένω σκοπώ, όπως δοθή εις τους υπαλλήλους τούτους η ευχέρεια να υπερασπισθώσι εαυτούς (άρθρον 1, § 2 της Συντ. Πράξεως ΚΑ'). Εξ απάντων των ανωτέρω προκύπτει ότι εις την Συντ. Πράξιν ΚΔ' δεν δύναται να αποδοθή βούλησις καταργήσεως του θεμελιώδους δικαιώματος ακρόασεως, ειδικώς εις βάρος των δικαστικών λειτουργών. Τέλος, η βραχεία προθεσμία της αναστολής της δικαστικής ισοβιότητας δεν αποτελεί πρόσκομμα εις την λύσιν ταύτην, διότι και εντός της προθεσμίας ταύτης θα ήτο δυνατή κατά την κρίσιν του δικαστηρίου τούτου, η πραγματοποίησις μιας απλής έστω ακρόασεως, ιδία εάν αυτή περιοριζέτο εις εκείνα μόνα τα πρόσωπα, καθ' ών προέκυψαν κατ' αρχήν επιβαρου-

ντικά στοιχεία. Ούτως η αξίωσις προς ακρόασιν υφίσταται ως όρος εγκείμενος εν αυτή τη Συντ. Πράξει ΚΔ', ούτινος η παράβασις παραδεκτώς προτείνεται κατά τα νενομολογημένα». Οι πιο πάνω δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες εκδόθηκαν, πάντως, κατά πλειοψηφία⁷, έσωσαν την τιμή της Ελληνικής Δικαιοσύνης και αποτέλεσαν ισχυρό θεσμικό κόλαφο για το δικτατορικό καθεστώς. Το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν δίστασε να αποκλίνει από τα κριθέντα με προηγούμενη σχετική απόφασή του, όταν πείσθηκε ότι άλλη ήταν η ορθότερη άποψη για την επίλυση των υποθέσεων των απολυθέντων δικαστών. Αναφέρθηκε, προς τούτο, στο μεταγενέστερο ν.δ. 192/1969, το οποίο αποδείκνυε, πλην των άλλων, και τη μικροφυχία της δικτατορίας έναντι των απολυθέντων δικαστών, για να αντλήσει επιχείρημα υπέρ της ακυρωτικής άποψης. Βεβαίως, το Δικαστήριο αυτό δεν αρνήθηκε να εφαρμόσει το νομοθετικό πλαίσιο, που διαμόρφωσε η Δικτατορία, προσπάθησε όμως να το χρησιμοποιήσει για να απονεμίει πραγματική Δικαιοσύνη. Δεν ήταν η μόνη φορά. Το Συμβούλιο της Επικρατείας, όχι σπάνια, ακύρωνε διοικητικές πράξεις του δικτατορικού καθεστώτος, ενώ διαρκούσε ακόμη εκείνο το αυταρχικό καθεστώς, και μάλιστα πράξεις, που είχαν πολιτικό ενδιαφέρον. Πολλές, έτσι, υιήρξαν οι αποφάσεις του ΣτΕ, με τις οποίες ακυρώνονταν πράξεις εκτόπισης αντιπάλων της δικτατορίας, άρνησης χορήγησις ή αφαίρεσις διαβατηρίου ή πράξεις απαγόρευσις εξόδου από τη Χώρα, καθόλη τη διάρκεια της περιόδου 21.4.1967 έως 23.7.1974, γιατί βέβαια οι πράξεις εκείνες ήσαν, όπως ήταν φυσικό, συνήθως ανατιολόγητες. Η δικτατορική Κυβέρνηση αρνιόταν, βέβαια, συχνά, να εφαρμόσει τις δικαστικές εκείνες αποφάσεις, πλην το ηθικό κύρος του ΣτΕ δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι επλήσσετο από τέτοιες συμπεριφορές ενός καθεστώτος, που δεν έπαυσε, μέχρι να εκπνεύσει, να χρησιμοποιεί μεθόδους αυθαιρεσίας, βίας και τρομοκρατίας.

Τούτο έπραξε η δικτατορία και στην περίπτω-

7. Αποτελέσαν την πλειοψηφία των ως άνω αποφάσεων οι πιο κάτω δικαστές: ο Πρόεδρος Μ. Στασινόπουλος, ο Αντιπρόεδρος Δ. Καρβελλάς και οι Σύμβουλοι Γ. Σπυρόπουλος, Γ. Μαραγκόπουλος, Χ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Τομαράτος, Ο. Κυριακός, Γ. Αγγελίδης, Α. Σταυρόπουλος, Γ. Κοντογιάννης, Π. Μαρκόπουλος και Δ. Τοιοπιανάς.

ση των πιο πάνω ακυρωτικών αποφάσεων. Ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος, με διάγγελμά του, που εξεφώνησε προς τον ελληνικό λαό από το ραδιόφωνο, τη νύχτα της 26.6.1969, χαρακτήρισε τις δικαστικές αυτές αποφάσεις «έκνομον ενέργειαν» (!), σημείωσε ότι το ΣτΕ «επειράθη πραξικοπηματικώς να τεθή υπεράνω των νόμων», ότι οι αποφάσεις του εκείνες ουδεμία δημιουργούσαν δέσμευση και θεωρούνταν εντελώς ανύπαρκτοι (!) και κατέληξε: «Συνεπεία της πρωτοφανούς ταύτης ενεργείας, συνιστώσης βαρύτατον παράπτωμα, ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας εκλήθη όπως υποβάλη την παραίτησίν του, ως άλλωστε υπηγορεύετο και εκ λόγων στοιχειώδους ευθιξίας, να ειχεν ούτως πράξει αυτοβούλως» (!).

Σχέδιο παρατήσεως απεστάλη πράγματι προς υπογραφήν στο σπίτι του Προέδρου του ΣτΕ, τούτο όμως ουδέποτε υπεγράφη από αυτόν. Παρά ταύτα δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ψευδευπίγραφο β.δ. περί αποδοχής της (μη) υποβληθείσας παραίτησης! Επρόκειτο περί απολύσεως του Προέδρου του ΣτΕ! Η «φβρις» κατά της Δικαιοσύνης είχε κορυφωθεί. Μετά τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου ήταν η σειρά του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας να απολυθεί! Οι πιο πάνω, όμως, αποφάσεις είχαν ληφθεί από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, και όχι από μόνο τον Πρόεδρό του Μιχ. Στασινόπουλο. Η απόλυση του τελευταίου αποτελούσε προσβολή του ίδιου του θεσμού του Συμβουλίου της Επικρατείας. Οι περισσότεροι δικαστές του ΣτΕ σκέφτονταν τότε να παρατηθούν. Τελικά υπέβαλαν τις παρατήσεις τους ο μόνος υπηρετών τότε Αντιπρόεδρος Δ. Καρβελλάς και οι Σύμβουλοι Επικρατείας Γ. Σπυρόπουλος, Γ. Μαραγκόπουλος, Χ. Παναγιωτόπουλος, Δ. Τσίμαρας, Ο. Κυριάκος, Ν. Μπουρόπουλος και Γ. Αγγελίδης⁸. Τις παρατήσεις τους ζήτησε, παράλληλα,

8. Για τα γεγονότα, που σχετίζονται με τη δίκη των απολυθέντων δικαστών της Πολιτικής Δικαιοσύνης στο Συμβούλιο της Επικρατείας και όσα επακολούθησαν βλ. την προσωπική μαρτυρία του Συμβούλου της Επικρατείας, κατά την κρίσιμη εκείνη περίοδο, Γ. Αγγελίδη στο μικρό του βιβλίο: Ιστορία ενός εγκλήματος, Αθήνα 1978. Βλ. επίσης Δημητρίου Αθ. Μαργέλλου, Η Ελληνική Δικαιοσύνη, Τόμος Πρώτος, 1981 και Ευσταθίου Μπλέτσα, Η Ελληνική Δικαιοσύνη, 1978. Για όσα προηγήθηκαν των εκκαθαρίσεων στο χώρο της Δικαιοσύνης βλ. Αντωνίου Φλώρου, Μελέται, 1967.

ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Σ. Παττακός. Εξαναγκασμένη παραίτηση υπέβαλε και ο Σύμβουλος Α. Ιατρίδης, η οποία όμως τελικώς δεν προωθήθηκε για δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Νέος Πρόεδρος του ΣτΕ ορίστηκε από τη Δικτατορία ο Σύμβουλος Α. Δήμιτσας και Αντιπρόεδροι οι Σύμβουλοι Ηλ. Γλυκοφρύδης, Α. Τσούτσος και Απ. Παπαλάμπρου, αργότερα δε, μετά από παραίτηση του τελευταίου, ο Α. Ιατρίδης.

Παράλληλα το δικτατορικό καθεστώς προήλθε σε διοικητική εκτόπιση του απολυθέντος και δικαιοθέντος με απόφαση του ΣτΕ Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αλ. Φλώρου. Οι πιο πάνω ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας ουδέποτε εφαρμόστηκαν από τη δικτατορία και τις οργανικές θέσεις των απολυθέντων δικαστικών λειτουργών κατέλαβαν με προαγωγή άλλοι συνάδελφοί τους⁹. Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας οι απολυθέντες αλλά και οι εξαναγκασθέντες σε παραίτηση δικαστές αποκαταστάθηκαν με τη Συντακτική Πράξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας του Κ. Καραμανλή. Δεν αποκαταστάθηκε ο παρατηθείς Σύμβουλος της Επικρατείας Χ. Παναγιωτόπουλος, καθώς ανέλαβε αργότερα, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, υπουργικό θώκο στην Κυβέρνηση του Σπ. Μαρκεζίνη (8.10 έως 25.11.1973). Πρώτος Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, μετά τη μεταπολίτευση, ανέλαβε ο Γ. Μαραγκόπουλος και ακολούθησαν ο Ο. Κυριάκος και ο Ν. Μπουρόπουλος. Αντιπρόεδρος ορίστηκε ο Γ. Αγγελίδης. Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας κατά την κρίσιμη χρονική περίοδο έκδοσης των πιο πάνω αποφάσεων του Στ.Ε., διαπρεπής καθηγητής του διοικητικού δικαίου Μ. Στασινόπουλος αποκαταστάθηκε, αλλά δεν επέστρεψε στην ενεργό υπηρεσία επειδή είχε, εν τω μεταξύ, καταληφθεί από το όριο ηλικίας. Εξελέγη λίγο αργότερα προσωρινός Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (1974).

9. Την αποτροπή εφαρμογής των ακυρωτικών αποφάσεων του ΣτΕ επέβαλε και νομοθετικά η δικτατορία με το ν.δ. 228/1969, που είχε αναδρομική ισχύ από 1.6.1969. Είχε προηγηθεί «εντολή» του Υπουργού Δικαιοσύνης της χούντας προς τον Πρόεδρο και τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου να μην συνταχθεί καμία πράξη εμφανίσεως και αναλήψεως Υπηρεσίας, που να αφορά τους απολυθέντες και δικαιοθέντες από το ΣτΕ δικαστικούς λειτουργούς.

Επίμετρο

Οι αποφάσεις 1811-1831/1969 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, οι παραιτήσεις των αρχαιότερων μελών του και η αντιστασιακή δράση ορισμένων δικαστικών λειτουργών κατά της δικτατορίας, προσέδωσαν ιδιαίτερο ηθικό κύρος στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Χώρας. Οι ίδιες οι απολύσεις τόσο μεγάλου αριθμού δικαστικών λειτουργών, μεταξύ των οποίων οι Πρόεδροι του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, απέδειξαν το μένος της δικτατορίας κατά δικαστών και εισαγγελέων, που τηρούσαν τον όρκο τους, απονέμοντας το δίκαιο αμερόληπτα και σύμφωνα με τη συνείδησή τους. Η προσβολή για το ίδιο το Συμβούλιο της Επικρατείας ήταν μεγάλη. Όχι μόνο αγνοήθηκαν οι αποφάσεις της Ολομέλειάς του, αλλά και απολύθηκε ο Πρόεδρος του λόγω της έκδοσης αυτών των αποφάσεων και εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση ο τότε μόνος Αντιπρόεδρος και οι περισσότεροι από τους αρχαιότερους Συμβούλους της Επικρατείας. Βεβαίως, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Χώρας δεν αμφισβήτησε, όπως σημειώθηκε, το κύρος των εν γένει συνταγματικού ή νομοθετικού επιπέδου πράξεων της δικτατορίας, αν και χρησιμοποίησε πιο τολμηρή διατύπωση γι' αυτές στις μεταγενέστερες αποφάσεις του σε σχέση με εκείνη των πρώτων¹⁰. Αν το επιχειρούσε, θα ανέτρεπε τη νομολογία του και θα προκαλούσε την ενδεχόμενη κατάργησή του από μια αδιστακτη δικτατορία, που δεν πίστευε σε δικαιοκτικές αρχές, στη διάκριση των εξουσιών και την ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης, αλλά μόνο στη βία, την αυθαιρεσία και την τρομοκρατία, ως μέσα επίτευξης των στόχων της. Εκ των υστέρων η κριτική φαίνεται εύκολη γι' αυτή τη στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας, όμως η ιστορία δεν φαίνεται ότι θα είναι πολύ αυστηρή με αυτό τον διφυή θεσμό, ο οποίος παρά τις αντιφάσεις του, καλλιέργησε, πάντα, στην ψυχή των δικαστών του ένα βαθύ αίσθημα ελεύθερης σκέψης, σεβασμού της αντίθετης γνώμης, αλλά και βαθιάς δημοκρατικής πίστης απέναντι στις αυθαιρεσίες των εκάστοτε κυβερνώντων.

Οι θεσμοί όμως χρωματίζονται από τα πρόσωπα, που τους υπηρετούν. Και τις ημέρες εκείνες του 1969 έτυχε το Συμβούλιο της Επικρατείας να

αποτελείται από ξεχωριστούς ανθρώπους. Καιρός ήταν, φυσικά, ο ρόλος του Προέδρου Μιχ. Στασινόπουλου, στον οποίο συνέπιπτε άριστα η μεγάλη δικαστική εμπειρία με την εξαιρετική θεωρητική κατάρτιση, αλλά και την ιδιαίτερη πνευματική καλλιέργεια. Με το ιδιαίτερο κύρος του συνέβαλε στην ανατροπή της προηγούμενης, εσφαλμένης, πρώτης απόφασης, με την οποία αδικήθηκε μια μεγάλη προσωπικότητα του δικαστικού χώρου, ο Αρεοπαγίτης Αντώνιος Φλώρος. Ιδιαίτερα συνέβαλαν επίσης στη λήψη των αποφάσεων 1811-1831/1969 του ΣτΕ οι δύο προαναφερθέντες Σύμβουλοι, ο Γ. Μαραγκόπουλος και ο Γ. Αγγελίδης, δικαστές με ξεχωριστό κύρος, δημοκρατικό ήθος, αλλά και ιδιαίτερο σθένος. Άλλωστε, αυτούς τους δύο κάλεσε ο Στ. Παττακός στο γραφείο του για να τους εκφοβίσει, χωρίς αποτέλεσμα. Από αυτούς, ο Γ. Μαραγκόπουλος, μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, με τη διαθήκη του, άφησε όλη του την περιουσία για την ίδρυση ενός Ιδρυματός μελέτης, προβολής και υπεράσπισης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Ίδρυμα αυτό, το Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ι.Μ.Δ.Α.), αναδείχθηκε, στη συνέχεια, υπό την προεδρία της συζύγου του, καθηγήτριας Αλικής Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, σε μια από τις σημαντικότερες μη κυβερνητικές οργανώσεις της Χώρας, με εξαιρετικό έργο στον τομέα της προώθησης αλλά και υπεράσπισης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ο Γ. Αγγελίδης, ένας γνήσιος δημοκράτης Κωνσταντινοπολίτης ευπατρίδης, υπήρξε, όπως ήδη σημειώθηκε, ο δικαστής, στον οποίο ανήκει η γνώμη, που ενώ αποτέλεσε μειοψηφία στην απόφαση 503/1969 ΣτΕ διαμόρφωσε την πλειοψηφία στις αποφάσεις 1811-1831/1969 ΣτΕ και αφορά το δικαίωμα υπερασπίσεως παντός κρινόμενου προσώπου, ως γενική αρχή του δικαίου. Στον ίδιο οφείλεται, αλλά και σε άλλους, η μέριμνα για τη συγγραφή των αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας στη δημοτική γλώσσα, προκειμένου αυτές να γίνονται περισσότερο κατανοητές από τους διαδίκους, αλλά και από οποιοδήποτε πολίτη. Αξίζει ακόμη να γίνει μνεία του ήθους και ενός άλλου σπουδαίου δικαστή, του Συμβούλου της Επικρατείας Νικόλαου Μπουρόπουλου, ο οποίος, την κρίσιμη περίοδο, αν και τάχθηκε με τη μειοψηφία των ως άνω νεότερων αποφάσεων του ΣτΕ, θεώρησε καθήκον του να παραιτηθεί, και αυτός, μαζί με τους συναδέλφους

10. ΣτΕ 2468/1968, 502/1969.

567
 κός,
 ύμ-
 δεν
 της
 ηκε
 και
 Α.
 δε,
 τρι-
 ρθε
 δι-
 λέα
 ωπι-
 είας
 και
 κών
 νά-
 μο-
 κα-
 καν
 κης
 πιά-
 ς Χ.
 κα-
 ώκο
 έως
 ίου
 αβε-
 Κο-
 ρος
 ύμ-
 ονι-
 εων
 κού
 αλ-
 ιδή
 ηλι-
 κόε-
 πο-
 ρία
 από
 Δι-
 Ει-
 μία
 να
 ΣτΕ

του της πλειοψηφίας, όταν ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος απέλυσε τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Μ. Στασινόπουλο¹¹, ολοκληρώνοντας τη βάνουση επέμβασή του στη Δικαιοσύνη.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η δικτατορία δεν στράφηκε μόνον κατά των δικαστών, που θεωρούσε αντίθετους προς αυτήν. Προέβη σε διώξεις ακόμα και των πληρεξουσίων δικηγόρων των απολυθέντων δικαστών της Πολιτικής Δικαιοσύνης, που προσέφυγαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Πραγματοποίησε, έτσι, διοικητική εκτόπιση των δικηγόρων Γεωργίου Β. Μαγκάκη, Θεοφάνη Ζούκα και Εωάγγελου Γιαννόπουλου για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε διαφορετικούς τόπους εξορίας για τον καθένα. Πρέπει να προβληθεί ιδιαίτερα ο καθοριστικός ρόλος του διαπρεπούς δικηγόρου Θεοφάνη Ζούκα¹² ως προς την προβολή των νομικών επιχειρημάτων των αιτούντων δικαστών, ενώ όλοι οι υπερασπιστές δικηγόροι δεν εφείσθησαν της αναγκαίας μαχητικότητας κατά τη δημόσια συζήτηση των υποθέσεων στο ακροατήριο κατά τις ιστορικές αυτές δίκες στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Είναι γεγονός ότι ορισμένοι δικαστικοί λειτουργοί συνεργάστηκαν με την επτάχρονη δικτατορία, όπως και ότι άλλοι συνάδελφοί τους στράφηκαν με διάφορους τρόπους εναντίον της. Ιδιαίτερη θέση κατέχουν στην Ιστορία της ελληνικής Δικαιοσύνης εκείνοι, που αντιτάχθηκαν ενεργά στο καθεστώς βίας και καταπάτησης κάθε ανθρώπινου δικαιώματος, που οι πραξικοπηματίες συνταγματάρχες επέβαλαν. Εξχωριστός ήταν ο ρόλος ορισμένων δικαστών, που δραστηριοποιήθηκαν στο πλαίσιο αντιστασιακών οργανώσεων κα-

11. Η «αποδοχή» της ουδέποτε υποβληθείσας παραίτησης του Προέδρου του ΣτΕ δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ Γ' 197/26.6.1969.

12. Ο Θ. Ζούκας διέθετε εξαιρετικές γνώσεις διοικητικού δικαίου, καθώς και της συναφούς νομολογίας και δικηγορούσε αποκλειστικά στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

τά της δικτατορίας και απολύθηκαν, εκτοπιστήκαν ή φυλακίστηκαν για τη δράση τους αυτή, όπως εκείνος του Σπύρου Πλασκοβίτη (Πλασκοβίτη), Παρέδρου τότε του Συμβουλίου της Επικρατείας και διαπρεπούς λογοτέχνη, του Γιώργου Κουβελάκη και του Γιώργου Κοσμά, Εισηγητών τότε του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Πρωτοδίκη Αντωνίου Μιχαλακέα και του Παρέδρου Πρωτοδικών Αθανασίου Μιχαλακέα. Πρέπει να προστεθεί ότι ορισμένοι δικαστές και υπάλληλοι του Συμβουλίου της Επικρατείας, ακόμα και από εκείνους, που παρέμειναν στο Σώμα μετά τα γεγονότα του 1969, ενίσχυαν και μεταγενέστερα με διάφορους τρόπους (ακόμα και οικονομικά) αντιστασιακές οργανώσεις. Ο μοναδικός πολύγραφος του Συμβουλίου της Επικρατείας χρησιμοποιήθηκε κάποιες φορές για την αναπαραγωγή, τις βράδυνες ώρες της ημέρας, πολλών προκηρύξεων της κορυφαίας αντιστασιακής οργάνωσης κατά της δικτατορίας «Δημοκρατική Άμυνα», όχι πολύ μακριά από το γραφείο του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου στα Παλαιά Ανάκτορα!

Πρέπει, στο τέλος αυτής της αναφοράς στα γεγονότα εκείνης της περιόδου, να υπογραμμισθεί ότι η περιπέτεια των δικαστικών λειτουργών τόσο της Πολιτικής Δικαιοσύνης όσο και του Συμβουλίου της Επικρατείας οδήγησε, μετά τη μεταπολίτευση, στη διατύπωση του άρθρου 20 § 2 του εσχόντος ήδη Συντάγματος του 1975. Στη συνταγματική αυτή διάταξη ορίσθηκε ότι το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης κάθε ενδιαφερόμενου προσώπου αποτελεί συνταγματική αρχή και ισχύει για κάθε διοικητική ενέργεια ή διοικητικό μέτρο, που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του. Η ευρύτερη αυτή διατύπωση του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία προστατεύεται κάθε διωκόμενος πολίτης, είτε η δίωξη του χωρεί στο πλαίσιο μιας πειθαρχικής διαδικασίας, είτε όχι, είχε ως αφορμή τις πιο πάνω δίκες των δικαστών τις σκοτεινές ώρες της δικτατορίας της 21.4.1967.